

WAT IS KUNST ?

(bedenkingen bij een moeilijk te beantwoorden vraag)

Wat is kunst? Het is belangrijk om eens dieper in te gaan op deze vraag. Want uiteindelijk willen we ‘kunst’ maken of ‘kunst’ bekijken of er uitspraken over doen. Is het niet vreemd dat we zo vaak spreken over iets dat we eigenlijk niet kunnen definiëren? Weten we dan eigenlijk wel waar we mee bezig zijn of wat we doen wanneer we kunst willen maken?

Als we er het woordenboek op naslaan dan komen we een massa samengestelde woorden tegen waarvan kunst het eerste deel uitmaakt. De kunstenaar, het kunstwerk, kunstmatig, de kunstliefhebber, de kunstverzamelaar, de kunsthandelaar, de kunstcriticus, kunstig, de kunstfilosoof, het kunstonderwijs en zo voort. Allemaal woorden die in relatie staan tot kunst en een aantal menselijke activiteiten benoemen die iets te maken hebben met kunst. Het antwoord op de vraag ‘wat is kunst’ formuleert van Dale als volgt: het creatief tot uiting of voorstelling brengen van gedachten of gevoelens op een wijze die ontroering kan veroorzaken. Op het eerste zicht lijkt dit een mooie omschrijving maar o wee als we ze aan de realiteit gaan toetsen. Helaas komen we er dan niet verder uit. Ik geef een voorbeeld. Onze Vlaamse charmezanger Eddy Wally is iemand die creatief is, hij maakt teksten en liedjes en weet bij sommigen ontroering te veroorzaken en toch zullen er velen onder ons zijn die zijn werk géén kunst vinden.

Het wordt er niet gemakkelijker op. Al vlug zal een antwoord op onze vraag discussie uitlokken of over waarden gaan. Schoonheid en esthetica komen ook zeer dicht in de buurt. En in een aantal gevallen zullen zelfs de moraal en de zeden er zich mee moeien. Nog nooit is de interesse in kunst zo groot geweest en tot bijna alle sociale klassen doorgedrongen. Er komen steeds maar meer musea, het aantal kunstenaars stijgt, het aantal academies en het kunstonderwijs groeit. Kunst begint stilaan meer en meer deel uit te maken van ons leven dan vroeger.

Kunst is oud. Van Altamira tot heden leren we in de kunstgeschiedenis. Het lijkt wel alsof het bij ons hoort, alsof de mens niet zonder kan. Is het dan zoiets als eten en drinken, maar dan voor het oog of de geest? Hoe komt het dat de prehistorische mens met zulke primitieve middelen zo’n schitterende taferelen schilderde.

Hoe komt het dat sommige mensen zich tijd noch moeite besparen om kunst te maken en daar soms zelfs zeer veel voor opofferen.

Wij nemen het ook erg serieus met de kunst. We verzamelen kunst of brengen het onder in musea waar men de kunst tracht te beschermen tegen de tand des tijds. We leggen soms ongelofelijke geldsommen neer om een kunstwerk te verwerven. We hebben geleerd van ons stil en discreet te gedragen wanneer we naar kunst gaan kijken. We mogen in vele gevallen de kunstwerken niet aanraken. Musea lijken wel kerken. Kunst lijkt wel iets sacraal te zijn.

Een sluitend antwoord op onze vraag zal nog niet direct kunnen gegeven worden.

Wij zijn natuurlijk ook niet de eersten die over deze vraag nadenken. Bibliotheken zijn er over vol geschreven. Belangrijke filosofen hebben er de hersenen over gepijnigd.

Heersers en godsdiensten legden vaak kunst en kunstenaar aan banden omdat ze er een gevaar in zagen.

Toch staan een paar zaken vast.

We vinden kunst belangrijk en waardevol. En de manier waarop er over kunst wordt nagedacht verschilt zeer sterk naarmate de mens en de wereld evolueert.

Alleen gaan we zeker geen antwoord vinden op onze vraag 'wat is kunst'. Maar even terugblikken in de verre en recente geschiedenis van het westerse denken over kunst kan zeker verhelderen.

Ik vind het ook bijna onvermijdelijk om voor onszelf een beetje van een definitie trachten te vinden omdat we anders eigenlijk niet weten waar we mee bezig zijn.

Laten we eens te rade gaan bij enkele grote filosofen.

We beginnen bij de Grieken.

Zij vinden kunst in hun tijd al belangrijk genoeg om over na te denken of om erover te schrijven. **Plato** met name houdt zich met de kwestie bezig. Hij merkt dat kunst veel te maken heeft met imitatie of nabootsing van de werkelijkheid. (denk eraan dat we het in ons hedendaags kunstonderricht ook nog zeer veel hebben over de waarneming en de weergave daarvan). Hij noemt dat de 'mimesis'. Natuurlijk kunnen we ons onmiddellijk de vraag stellen wat is 'werkelijkheid'. Het zintuiglijk waarneembare? Het gevoelsmatig beleven van de realiteit, of de combinatie van de twee. Plato richt zich in zijn 'mimesis' vooral op de imitatie van de waargenomen natuur. Tegelijkertijd krijgt hij door zijn bevindingen kritiek op de kunst. Hij vindt ze vals, onwaar, slechts schone schijn en dus moreel verwerpelijk. Toch maakt hij al evenals **Homeros** een onderscheid tussen ambacht en kunst. Homeros zegt het als volgt: het gaat niet om deskundigheid maar om goddelijke inspiratie. **Aristoteles** gaat een stapje verder. Hij is één van de eerste denkers die veel belang hecht aan de kunst en deze een eerbiedwaardige maatschappelijke plaats wil geven. Hij handhaaft de idee van de nabootsing of 'mimesis' maar ziet hierin geen diskwalificatie van de kunst. Aristoteles was vooral met literatuur bezig en hij zei dat poëzie meer waarheid bevat dan geschiedschrijving. De Grieken klasseren de poëzie in die tijd onder de metafysica, dat wil zeggen dat ze de poëzie een hogere rang toekenden dan de fysica. Volgens Aristoteles wordt de ideeënwereld een werkelijkheid.

We maken nu een grote sprong.

Een paar eeuwen verder. Omdat er in die tussentijd niet echt grote veranderingen inzake kunstfilosofie kunnen gemerkt worden. Zelfs **Erasmus** heeft geen speciale ideeën over kunst. "Kunst is een onschuldig plezier. Zolang het dat maar blijft, want als het meer wordt, dan schaadt het". Toch begint er in de Renaissance een andere kunstbeschouwing te ontstaan. De 'idee' krijgt zijn belang. Vele kunstenaars uit die tijd beweerden eerder geïnspireerd te zijn door ideale voorstellingen in plaats van door zintuiglijke waarnemingen. **Rafaël** schrijft in een brief: "Om een mooie vrouw te schilderen zou ik vele mooie vrouwen moeten zien, en dit onder voorwaarde dat u me zou helpen een keuze te maken; maar omdat er zo weinig mooie vrouwen en zo weinig oordeelkundige kenners zijn, maak ik gebruik van een zeker idee dat in me opkomt". Ook **Michelangelo** en **Da Vinci** lieten zich in het artistieke scheppingsproces leiden door dergelijke, meer abstracte ideaalbeelden van schoonheid. In die tijd komt ook het perspectief tot stand waardoor de kunstenaar in staat was om de waargenomen wereld perfect na te bootsen. Toch hebben de 'groten' hier niet uitsluitend voldoening aan. Zij willen ideeën verwerken.

Sinds de vroege Renaissance verandert ook de status van de kunstenaar. We leren aparte figuren kennen en we weten van de kunstwerken wie ze gemaakt heeft. Het is de tijd van het mecenaat. Kunstenaars krijgen opdrachten van vorsten en pausen. De kunstenaars worden beschermd door hun gilden en het kunstonderwijs wordt stilaan geboren. Leerlingen gaan in de leer bij een meester. Het kunstenaarschap krijgt meer aanzien en stilaan worden kunstenaars op dezelfde lijn gezet met intellectuelen. Maar de kunst was heel erg voor een elite.

De romantiek. **Kant** vraagt zich af of de werkelijkheid ook wel echt is zoals wij haar waarnemen en ervaren. Wij eisen dikwijls dat voor alles wat we waarnemen een verklaring kan gegeven worden. Als dat zo is betekent het dat er geen vrijheid of geloof is. En wij vinden dat juist ook belangrijk. Kant koppelt vrijheid en kunst. Voor het eerst in de geschiedenis stelt Kant dat een kunstwerk origineel moet zijn. Onder andere door zijn toedoen is de kunstgeschiedenis vanaf de romantiek een opeenvolging van unica en 'genie' wordt een broedplaats van esthetische en artistieke ideeën.

Hegel wordt zowat gezien als de eerste grote filosoof die voor de kunst een belangrijke plaats heeft weggelegd in de samenleving. Maar de kunstenaar zal hiervoor tot verantwoording worden geroepen. De kunstenaar dient zich op historisch vlak te plaatsen. Aan elke creatie van nieuwe kunst gaat een historisch besef vooraf. De kunstenaar geeft zich rekenschap van vroegere stijlen en vormen. Vervolgens moet de kunstenaar, gewapend met kennis, begrippen en inzichten een soort programma ontwerpen waaraan zijn werk voldoet om nog geloofwaardig over te komen. Hegel heeft als geen ander de verhouding tussen kunst en theorie aan de orde gesteld. Hegel is idealistisch. De eigenlijke werkelijkheid is voor hem van 'spirituele' of 'ideële' aard. Kunst is vanaf Plato 'noodzakelijke schijn' geweest maar wordt sinds Hegel ook 'aanschouwing van de idee'.

Nietzsche ziet de kunst als iets dat zich in het domein van het leven afspeelt. Leven is kunst. Het leven kan slechts als carnavalsoptocht gerechtvaardigd worden en men moet zich als kunstenaar proberen op te stellen. Echt leven is als een kunstenaar steeds boven jezelf proberen uit te komen. Nietzsche verzet zich ook heel sterk tegen de 'l'art pour l'art' gedachte omdat die zo sterk gebonden is aan regeltjes. Nietzsche is dionysisch. Hij verdedigt de roes en de hartstocht. Hij ziet in kunstenaars personen die de hartstochten gestalte geven en haar proberen te bedwingen. Een artistieke wil tot macht. Kunst kan zodoende fanatieke expressie worden, een middel tot betovering.

Kunst opent voor ons de wereld zegt **Heidegger**, maar tegelijkertijd toont het ook wat voor ons verborgen blijft. Men kan nooit alles open en bloot aan de dag leggen. Kunst vestigt de aandacht op zichzelf maar ook op de andere dingen die erin aanwezig zijn.

Het marxisme gebeurt. Een elite verliest privileges. Kunst wordt stilaan voor een ruimer publiek toegankelijk. Voor **Tolstoi** is kunst prikkeling van het gemoed. Hij houdt een pleidooi voor de democratisering van de kunst. Met het sociaal engagement krijgt de kunst er dus ook een ethische dimensie bij. Alsof de kunst helend wordt. Interessant in deze context is dat Antwerpen in 1993 de vraag stelde: "Kan kunst de wereld redden..." en dat het jaarlijkse theaterfestival van Sarajevo zelfs tijdens de oorlog en op de puinen is blijven bestaan. **Adorno** gelooft ook in kunst. Alleen kunst kan in zoveel ellende het

geloof in de mogelijkheid van een menselijke wereld levend houden. God is immers al dood sinds Nietzsche. We zijn in de twintigste eeuw aangekomen. Hoe krijgt men mensen zo ver dat ze zich vrijwillig met hun eigen lijden, pijn of onvermogen gaan bezighouden? Via de kunst volgens Adorno.

Burgerlijke kunstvormen 'l'art pour l'art' zijn uit den boze. Vanwege zijn kritische kracht is Adorno altijd een groot verdediger geweest van de avant-garde, de experimenterende kunst. Een bekende uitspraak van hem is dat de kunst slechts maatschappelijk geëngageerd kan zijn in haar meest elitaire vormen. Kunst hoeft niet meer mooi te zijn maar kan een noodkreet worden. Het avant-gardistische kunstwerk is geen vals geluksmoment. Als in een fles gestopte hulproep wordt het kunstwerk de wereld ingestuurd tot het iemand treft die zijn boodschap wil horen.

Meer en meer worden de drie polen van de kunst onderzocht. Er is de maker, de kunstenaar, er is het ding, het kunstwerk en er is de ontvanger. De ene kan niet zonder de andere en de drie polen infecteren elkaar. Van elke pool slaan er vonken over naar de andere. Vooral in de semiothiek gaat men deze processen dieper uitspitten.

Foucault ziet in onze cultuur meer en meer normalisering optreden maar er blijft een kleine groep die aan dit gevaar zal ontkomen. De kunstenaar die grensaftastende kunst maakt die in de marge tussen rede en waanzin vertoeft. Kunst maakt duidelijk wat binnen een bepaald denksysteem mogelijk is en wat niet. Foucault ziet in de kunst een middel om uit de overheersende normaliteit te treden en een eigen orde te creëren op de grens van het maatschappelijk toelaatbare.

We leven in een tijd van postmodernisme en **Lyotard** staat bekend als één van de grote woordvoerders ervan. De verdedigers van de oude idealen worden de modernen en zij die deze idealen als ongeloofwaardig van de hand doen, de postmodernisten genoemd. De wereld waarin we leven is verbrokken. De hedendaagse wereld is per definitie pluriform, verdeeld en vol contradicties. In deze zin vraag ik mij soms af of 'globalisering' niet een gunstig steentje kan bijdragen aan positieve wereldevolutie. Lyotard probeert een greep te krijgen op deze verbrokkeling en gaat hiervoor in de beeldende kunst zoeken. Omdat de hedendaagse kunst een taalspel is waarvan de regels niet vastliggen. Hij ziet naast de uiterlijke redenen van de kunst ook een intrinsieke reden bestaan. De kunst die gestalte wil geven aan het verhevene. "Het postmodernisme zou dat zijn (...) wat zoekt naar nieuwe presentaties, niet om daar van te genieten, maar om het gevoel voor het bestaan van het onpresenteerbare te scherpen".

Na dit ultrasnelle doorlopen van het westerse denken over kunst hebben we nog steeds geen concreet antwoord op onze vraag. Soms ben ik van gedachte dat er maar stukjes van de sluier worden opgelicht. Toch vind ik het de plicht en het recht van elke kunstenaar om naar een voor hem passend antwoord op zoek te gaan. Als we pretenderen van zelf kunst te maken dan moeten we tenminste en eerst voor onszelf hebben uitgemaakt wat kunst is.

Als ik het allemaal eens overloop dan merk ik dat er in de kunst van vandaag zoveel denkpijpen voorkomen als er bestaan. Sinds een paar jaar blijf ik trouw aan mijn mening. Zoals bij iedereen is ze ontstaan uit het groeien van ervaring, kennis en intuïtie. "Kunst is een middel tot ontdekken".

Zeker niet iedereen zal me hierin bijtreden, want voor anderen is kunst een doel. Voor mij niet. Kunst is middel, is medium omdat op die manier de afgelegde weg interessanter wordt dan de bestemming. Als dat niet aan het onpresenteerbare van Lyotard raakt. Ik herinner me een stuk van een interview met Nicci de Saint-Phalle: "Veel jaren ben ik op zoek geweest naar de schat tot ik ontdekte dat de zoektocht de schat was". Als dat niet postmodern is! Maar elke kunstenaar is een kind van zijn tijd.

Aan allen. Blijf zoeken.

Chris Vanbeveren, 4 september 2003.

Geraadpleegde boeken.

'Filosofen over het belang van kunst' van Johannes Mol.

'Denken over kunst' van A.A. Van Den Braembussche.

'De geschiedenis van de westerse filosofie' van Bertrand Russell.